

Waarom is hetzelfde elders anders

Op weg naar een mondiale transculturele harmonie

Colofon

ISBN: 978 94 6365 239 1

1e druk 2020

© 2020, Dr. Bram Stokroos

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

Telefoon: 058 - 289 48 57

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaand schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Waarom is hetzelfde elders anders

Op weg naar een mondiale transculturele harmonie

Dr. Bram Stokroos

*'Antropology holds up a great mirror to men and lets him
look at himself in his infinite variety'*

Clyde Kluckholm

Inhoud

1	CONTRASTERENDE MENSBEELDEN ALS BRON VAN CULTURELE DIVERSITEIT	9
1.1	Een filosofisch-antropologische benadering	9
1.2	De kantiaanse drie-eenheid: kennen, handelen en verwachten	9
1.3	Mensbeeldvorming en culturele genese	10
2	CULTUREN ALS WAARDENGEMEENSCHAPPEN	16
2.1	Een cultuur als een netwerk	16
2.2	Culturele dynamiek	19
2.3	Vroege vormen van interculturele beïnvloeding	20
3	MONOTHEÏSTISCHE MENSCONCEPTIES ALS ACCULTURATIEFENOMEEN	26
3.1	Een paradigmawisseling	26
3.2	“Umwertung aller Werte”	27
3.3	Kerstening en islamisering als acculturatiefenomenen	29
4	DE WORDING VAN DE WESTERSE WERELD	33
4.1	Een culturele paradigmawisseling krijgt gestalte	33
4.2	De Renaissance	35
4.3	De westerse wereld als acculturatiefenomeen	36
5	GROEI, BLOEI EN TELOORGANG	38
5.1	De tijd van de ideologieën	38
5.2	De westerse wereld na 1945	41
5.3	Ontwikkeling wordt gemonialiseerd	43

6	DE CHINESE WERELD ALS EXPONENT VAN AZIANISERING	47
<hr/>		
6.1	De filosofisch-antropologische grondslag	47
6.2	Een marxistisch intermezzo	51
6.3	Naar een socialistisch kapitalisme	53
7	DE INDIASE WERELD: EEN GROEIEND HINDOETVA	56
<hr/>		
7.1	De filosofisch-antropologische basis	56
7.2	De rol van Gandhi	57
7.3	Van een planeconomie naar het IMF-model	59
8	DE DYNAMISERING VAN DE ISLAM	61
<hr/>		
8.1	De filosofisch-antropologische basis	61
8.2	De Gouden eeuwen van de islam	63
8.3	De dynamisering van de islam	65
9	HET AFRIKAANS DILEMMA	70
<hr/>		
9.1	De filosofisch-antropologische basis	70
9.2	Afrika als culturele speelbal	71
9.3	Het Afrikaanse dilemma	73
10	DE WESTERSE WERELD: OP ZOEK NAAR ZICHZELF	77
<hr/>		
10.1	Een ideologische controverse	77
10.2	De westerse culturele catharsis	82
10.3	De westerse wereld op zoek naar zichzelf	85
11	NAAR EEN MONDIALE CULTURELE PARADIGMAWISSELING?	87
<hr/>		
11.1	Is een "wending" mogelijk?	87
11.2	Van positie, via dimensie, naar existentie	92
11.3	Globalisering vraagt een ander mensbeeld	94
12	MORGEN ZAL HET ANDERS ZIJN!	101
<hr/>		

1. Contrasterende mensbeelden als bron van culturele diversiteit

1.1 Een filosofisch-antropologische benadering

De mens is een filosoferend wezen.

Hij wenst een antwoord op het mysterie van 'al het zijnde'.

Sinds hij zich van zijn bestaan bewust is, onderzoekt hij zichzelf en de werkelijkheid die hem omringt omdat hij zichzelf én de wereld wil leren kennen.

De mens filosofeert in zijn poging het 'raadsel mens' te ontsluiëren.

Hij denkt daarbij na over zijn levensvragen, over de oorsprong, de zin en het doel van zijn bestaan op aarde en over zijn rol, plaats, positie, taak en verantwoordelijkheid daarin.

Filosofische antropologie is een wetenschappelijke speurtocht met als doel de zichtbare, tastbare alsook de onzichtbare, ontastbare werkelijkheid van de mens te doorgronden.

Het is een denkproces over de relatie tussen de mens en zijn werkelijkheid met als kernvraag: 'Wat maakt de mens tot mens?'.

1.2 De kantiaanse drie-eenheid: kennen, handelen en verwachten

De Duitse filosoof Kant, levend in de Napoleontische tijd en een van de grondleggers van de filosofische antropologie, onderscheidde in zijn vraagstelling 'Was ist der Mensch?' drie wezenlijke aspecten van het 'mens-zijn': "kennen, handelen en verwachten".

Want de mens is weetgierig, hij wil alles 'kennen'.

Maar de mens is ook een twijfelaar.

Hij vraagt zich af of hij moreel verantwoord en gewetensvol 'handelt' ten opzichte van zichzelf en anderen. Dit zelfonderzoek is een wezenlijk aspect van het mens-zijn.

En de mens is onzeker! Want hij is sterfelijk. Onontkoombaar.

Hij vraagt zich daarom af wat hij na zijn dood kan verwachten en probeert deze existentiële onzekerheid te bestrijden door het zoeken naar een allesomvattend antwoord, naar 'iets' waarop hij kan wachten of waarin hij kan geloven. Geloven in 'iets' dat zich aan hem voordoet als transcendent. 'Iets' dat boven het menselijke uitstijgt, dat zich aan 'de andere zijde' bevindt. Een 'goddelijks iets' waarnaar hij zich verwachtingsvol kan wenden. Geloven is immers denken te weten in hoop en verwachting.

In deze kantiaanse filosofisch-antropologische mensbeschouwing wordt echter over het hoofd gezien dat de mens bovenal mens is dankzij zijn medemens. De mens is een sociaal wezen. De mens als individu bestaat dankzij herkenning en erkenning door de ander. Het 'ik' bestaat dankzij het 'wij'. Daarin ligt de essentie van de menselijke existentie.

1.3 Mensbeeldvorming en culturele genese

De huidige mens is het unieke resultaat van een miljoenen jaren durend evolutionair proces, waarin naast anatomische aanpassingen, vooral zijn brein in omvang en capaciteit is toegenomen. Zijn hersenen stellen hem in staat tot associatie, abstractie, analyse én ideeënvorming. Zijn taalvaardigheid is daarbij een uniek communicatiemiddel.

De mens is in staat zichzelf te overdenken in een poging het 'raadsel van het menszijn' te ontsluiten. Dit denkproces heeft al in zijn vroegste verleden geleid tot een verscheidenheid van antwoorden op de fundamentele filosofisch-anthropologische vraag: 'wat maakt de mens tot mens?'.

De antwoorden op deze vraag hebben uiteindelijk geresulteerd in een reeks "mensbeelden" of "mensconcepties", die de mens in de loop van eeuwen over zichzelf heeft gevormd. Concepties die bleken met elkaar te contrasteren. Het zijn deze concepties over de mens, die in de loop van eeuwen vorm en inhoud hebben gekregen als 'contrasterende mensbeelden'.

Voor de wording van deze 'contrasterende mensbeelden' moeten we terug naar de periode van circa 800 tot circa 200 jaar vóór het begin van de westerse jaartelling, de zgn. axiale tijd. In deze fase van de geschiedenis van de mensheid werd, in verschillende delen van de wereld, in fundamentele zin nagedacht over het wezenlijke van het mens-zijn.

De vraag waarom juist in deze spiltijd of axiale tijd deze zoektocht naar de essentie van de menselijke existentie plaats had, is nog steeds niet volledig opgelost. Er was kennelijk een onweerstaanbare behoefte aan een diepgravende reflectie op het menselijk bestaan.

Wel is duidelijk dat deze ontplooiingsfase van het filosofisch-anthropologische denken van de mens over zichzelf samenhangt met het ontstaan van het fenomeen 'Stad'.

De opbrengsten van steeds intensievere agrarische activiteiten schiepen in dit verleden van de mensheid voedseloverschotten. Daardoor konden in deze vroege samenlevingen vormen van arbeidsspecialisatie ontstaan. Naast agrarische

werkzaamheden kwam er ruimte voor specifiek stedelijke activiteiten.

Het ontstaan van steden betekende een ingrijpende reorganisatie van de agrarische samenleving door een scheiding van functies en taken. In de steden concentreerden zich naast ambacht en handel ook macht en rijkdom, wetenschap en kunst.

Stedenvorming en statenvorming, met institutionalisering van de macht in handen van een machthebber gesteund door een ambtelijke bureaucratie, hebben in het ontwikkelingsproces van de mensheid een belangrijke rol gespeeld. Het stedelijke leven bood de mens kennelijk ook tijd en gelegenheid na te denken over de essentie van zijn existentie.

De axiale tijd was de fase van de culturele genese van de mensheid. Een zeer opvallend aspect daarbij is dat juist in deze fase van culturele genese in specifieke delen van Eurazië, dus ruimtelijk van elkaar gescheiden, stedelijke samenlevingen ontstonden, elk met een specifieke accentuering van de drie door Kant onderscheiden aspecten van het mens-zijn: 'het kennen, het handelen en het verwachten'.

In de stad Milete, een Griekse kolonie aan de westkust van het huidige Turkije, kwam in 624 vóór het begin van de westerse jaartelling Thales ter wereld. Thales werd een van de Griekse présocratische natuurfilosofen die op een 'rationele' wijze speurden naar een verklaring van de hen omringende werkelijkheid. Zij kozen voor een door het verstand geleide speurtocht om al 'het zijnde' te doorgronden. In hun mensconceptie domineerde de behoefte alles te weten en te kennen met het verstand als leidraad.

Zo werd in de westflank van Eurazië het rationele aspect

'het kennen' leidend in hun mensconceptie. Dit uitgangspunt heeft zeer ingrijpende gevolgen gehad voor de cultuurvormende ontwikkeling in de stedelijke samenlevingen in die westelijke flank van Eurazië.

In dezelfde axiale periode kwam in een stad in de Chinese provincie Henan Lao-tse ter wereld. Hij wordt beschouwd als de grondlegger van het taoïsme, een ideeënstelsel dat later werd gecompleteerd met de zienswijzen van K'ong-fu-tse (551-479), het confucianisme.

In de mensconceptie in de uiterste oostflank van Eurazië, in het Chinese keizerrijk, werd de mens beschouwd als een onlosmakelijk deel van de kosmos. In deze vroeg-Chinese ideeënleer diende het 'menselijke handelen' in overeenstemming te zijn met een harmonie tussen hemel, aarde en mens. Daar kreeg een kosmologisch mensbeeld vorm: gewetensvol handelen en harmonieus omgaan met 'al het andere'.

Deze basisgedachte heeft de vormgeving van het mensbeeld van de Chinese samenleving diepgaand beïnvloed.

In het hart van Eurazië, het deel van de wereld dat nu het subcontinent 'India' wordt genoemd, kreeg 'het kanti-aanse verwachten' vorm en inhoud in de gedaante van een cyclische mensconceptie. In dit mensbeeld domineerde de overtuiging dat het menselijk bestaan was gevangen in een kringloop van de existenties van geboorte en dood. Een kringloop die uiteindelijk door onthechting en contemplatie zou kunnen opgaan in een harmonische éénwording met het ondefinieerbare transcendente: het Brahman. Er zijn aanwijzingen dat deze cyclische mensconceptie teruggaat tot de Induscultuur met steden als Harappa en Mohonjo Daro.

In de 'droogtegordel' van Eurazië ten slotte ontwikkelde

zich echter een religieuze mensconceptie. Daar waren het 'profeten' die hun volgelingen voorhielden dat zij en zij alleen 'openbaringen' van een hogere macht hadden ontvangen. Zij 'openbaarden' dat de mens het resultaat was van een goddelijke schepping. De creatie van 'lets,' dat uitsteeg boven het menselijke bevattingvermogen en waarnaar men zich zou kunnen richten in hoop en verwachting.

In de openbaringen van de profeet Zarathustra, die omstreeks 1200 voor het begin van de westerse jaartelling in Perzië leefde, werd de mens geplaatst in de goddelijke dualiteit met Ohrmazd als personificatie van het goede en het licht en Ahriman als de god van het kwade en de duisternis.

Een specifiekere interpretatie van deze geopenbaarde religieuze mensconceptie was monotheïstisch-theologisch van aard. De kern van deze mensconceptie houdt in dat een zondige schuldbevuste mens zich geplaatst ziet tegenover een alles wetende, scheppende, onzichtbare God. Een God die hemel, aarde én mens heeft geschapen en die zich via profeten aan de mens openbaart.

Deze religieuze mensperceptie is nog steeds de kern van het jodendom, vormt de basis van het christendom en is de grondslag van de strikt monotheïstische leer van de profeet Mohammed: de islam.

In de mensbeeldvorming in de Afrikaanse wereld werden andere antwoorden geformuleerd op vragen naar oorsprong, zin en doel van het menselijke bestaan dan in Eurazië. In Afrika domineerde de opvatting dat de mens als individu slechts kan bestaan dankzij zijn medemens. Niet slechts de drie-eenheid van Kant, de rationele, de handelende, of de religieuze mens, maar bovenal de mens als medemens staat

daarin centraal. Reciprociteit en interdependentie vormen de basis van het Afrikaanse mensbeeld. Zij manifesteert zich in loyaliteit en in een diepgewortelde onderlinge afhankelijkheid.

De axiale tijd was de fase van de culturele genese waarin unieke stedelijke samenlevingsverbanden, ruimtelijk van elkaar gescheiden, het licht zagen. Het zijn deze samenlevingsverbanden die elk vanuit hun specifieke mensconceptie met een 'gedeeld gedachtengoed' vorm en inhoud hebben gegeven aan een verscheidenheid van specifieke levenswijzen, levensstijlen, levensvisies van de mensheid.

Deze samenlevingsverbanden, die wij 'culturen' zijn gaan noemen, zijn richtingbepalend geweest voor de ontplooiingsgeschiedenis van de mensheid en vormen nog steeds de basis voor haar huidige culturele verscheidenheid.

2. Culturen als waardengemeenschappen

2.1 Een cultuur als een netwerk

Contrasterende mensconcepties, elk met hun specifieke accentuering naar ratio, harmonie, transcendente éénwording, Godsbesef en wederkerigheid, hebben vormgegeven aan de verscheidenheid van activiteiten, gedragingen en zienswijzen van de mensheid.

Ter vereenvoudiging van een complexe werkelijkheid kunnen we een cultuur voorstellen als een gigantisch ragfijn driedimensionaal netwerk, waarin alles met alles samenhangt en elkaar beïnvloedt. In de kern van het netwerk bevindt zich 'haar culturele brein' waar alle draden samenkomen en van waaruit dit netwerk wordt gestuurd.

Elk van deze culturen heeft in de loop van haar ontwikkelingsgang, op basis van een unieke mensconceptie, een cultuurspecifieke werkelijkheidsperceptie ontwikkeld.

Deze percepties van de werkelijkheid fungeren voor hen die deel uitmaken van deze cultuur, als de als 'waarheid' aangenomen interpretatie van de werkelijkheid. Geformuleerd als de geaccepteerde, gerespecteerde en 'gedeelde waarheid', vormen zij hun wijsgerig fundament, hun cultureel paradigma. Zij leggen de basis voor hun culturele kernwaarden. Deze culturele kernwaarden legitimeren de gangbare opvattingen en zienswijzen van de leden van deze 'culturele samenlevingen' en zijn richtinggevend voor hun wijze van denken en doen, gedrag en handelen.

Vanuit dit perspectief zijn culturen weefsels van 'kennen, handelen en verwachten'. Zij zijn waardengemeenschappen,

gedragen door unieke culturele kernwaarden. Deze culturele kernwaarden bepalen de diversiteit in het denken en doen en in het gedrag en handelen, van de leden van de dominante culturen van de mensheid.

In het dagelijks leven is men zich van zijn eigen cultuur nauwelijks bewust. Het is als het ware 'een tweede natuur'. Het is als de wind, alles doordringend, voelbaar aanwezig maar niet zichtbaar. De cultuur waarin de mens participeert, bepaalt zijn denken en doen, zijn gedrag en handelen: zij programmeert zijn levensstijl.

Van onze eigen cultuur worden we ons pas bewust als we geconfronteerd worden met mensen die in een samenleving met andere culturele kernwaarden zijn opgegroeid. Dan blijkt hetzelfde elders anders te zijn. Samenlevingen in China, in India, in de Arabisch-islamitische wereld of in tropisch Afrika hebben een andere cultuur dan westerse samenlevingen.

Elk mens wordt in zijn denken en in zijn doen, in zijn gedrag en in zijn handelen een product van de cultuur van de samenleving waarin hij is geboren, getogen en waarin hij participeert. Hij wordt als het ware de gevangene van het culturele paradigma van zijn samenleving. Want hoewel de mens zelf zijn cultuur heeft gecreëerd, wordt hij er uiteindelijk ook zelf door geschapen. Immers, elke cultuur geeft schijnbaar ongemerkt maar met een onontkoombare vanzelfsprekendheid richting aan alles en allen die binnen een bepaalde cultuur zijn geboren, opgevoed, onderwezen en opgegroeid. Een cultuur geeft haar leden duurzaamheid en saamhorigheid omdat zij haar deelnemers veelal bindt aan een gemeenschappelijk verleden, een bepaald territorium en een gemeenschappelijke taal.

Nog belangrijker is echter het besef dat een cultuur niet genetisch wordt overgedragen maar moet worden 'geleerd'. Degenen die binnen een specifieke cultuur worden geboren, worden daarin ingewijd en ingelijfd door middel van het enculturatieproces: een leerproces. Door enculturatie wordt het cultureel specifieke erfgoed door middel van opvoeding, onderwijs en participatie overgedragen en vervolgens in hoofden en harten van elke nieuwe generatie verankerd. Op deze wijze wordt de band tussen verleden, heden en toekomst van een cultuur gewaarborgd en wordt de culturele identiteit van elk individu gehecht.

Zo wordt voor ieder mens zijn cultuur een allesbeheersende factor in zijn denken en doen en in zijn gedrag en handelen. Zij kleurt zijn waarneming, scheidt zijn maatschappelijk bewustzijn en is daarmee een leidend beginsel in zijn wij-zij-perspectief.

Bovendien wordt een cultuur visueel en ruimtelijk zichtbaar in het landschap als het tastbare resultaat van een eeuwenlange wisselwerking tussen de culturele mens en zijn natuurlijke omgeving.

De conclusie luidt dan ook dat een cultuur de aard van de intermenselijke relaties, de betekenis en het doel van verwantschapsverhoudingen, de aard van de gezags- en machtsstructuren in een samenleving én de visie op de relaties van de mens met het bovenmenselijke beïnvloedt.

Aangezien een cultuur ook disciplinerend, conditione- rend en normatief werkt, is zij echter ook een cocon waaruit ontsnappen nauwelijks mogelijk is. Een mens kan niet zonder zijn cultuur maar hij kan niet zonder problemen uit zijn cultuur treden. Daar elke cultuur haar leden een wer-

kelijkheidsperceptie geeft die vorm en inhoud krijgt in een geheel van culturele kernwaarden en het daaruit afgeleide normenpatroon, biedt zij daarmee elk mens een cultuurspecifieke identiteit, een culturele eigenheid, waaruit hij niet kan ontsnappen.

2.2 Culturele dynamiek

Een cultuur is echter niet statisch maar een dynamisch geheel. Er hebben voortdurend veranderingsprocessen plaats die óf van binnenuit óf van buitenaf worden veroorzaakt.

Culturele transformatie van binnenuit vindt haar oorsprong in de creativiteit van de menselijke geest. 'Het idee', de visie van een individuele mens, wordt 'de idee', als het fungeert als een creatief, revolutionair, grensverleggend denkbeeld. Dergelijke ideeën kunnen uiteindelijk kantelend en transformerend werken op de heersende en dominante werkelijkheidsperceptie van een samenleving. Er heeft dan een interne culturele paradigmawisseling plaats.

In de ontplooiingsgeschiedenis van de mensheid zijn culturen echter voornamelijk door invloeden vanuit andere culturen ingrijpend getransformeerd. Als samenlevingen met verschillen in hun culturele kernwaarden in frequent of permanent contact staan, treden veranderingsprocessen op in één of beide culturen, door selectieve aanpassing, nabootsing of als gevolg van gedwongen culturele transformatie: "acculturatie".

De motieven die in een dergelijk afgedwongen proces van interculturele beïnvloeding een rol speelden, varieerden van religieus of politiek gedreven overtuigingen tot pure militair-

financieel-economische belangen van een dominante cultuur. De consequenties van acculturatie zijn afhankelijk van de mate van dominantie en de mate van ontvankelijkheid van de verschillende samenlevingen. Acceptatiebereidheid kan variëren van lijdzaam en willoos volgen tot verwerping en verzet. Acculturatie met behulp van machtsuitoefening of geweldpleging door de dominante cultuur betekent voor de non-dominante samenleving niet zelden een ingrijpende versterking van en inbreuk op haar culturele kernwaarden. In het bijzonder daar waar in een dergelijk proces culturele kernwaarden botsen, wordt acculturatie asymmetrisch.

In de eeuwen die volgden op de culturele genese in de axiale periode, is de ontplooiing van de 'culturele' vormgeving van de mensheid in hoge mate bepaald door een reeks zeer ingrijpende acculturatieprocessen.

2.3 Vroege vormen van interculturele beïnvloeding

Eeuwen voor het begin van de westerse jaartelling beleefde de toenmalige mensheid een omvangrijk proces van interculturele beïnvloeding in de gedaante van het hellenisme. Dit proces wordt veelal geïnterpreteerd als een verbreiding van de rationele mensperceptie van de antieke Griekse wereld vanuit de westerse flank van Eurazië naar de gebieden ten oosten daarvan.

De aanleiding was de dadendrang van Alexander de Grote, geboren in 353 vóór Chr. als zoon van de Macedonische koning. Zijn veroveringsdrift begon met de inname van het land van de Hellenen, daarna volgden het toenmalige Perzische rijk en Egypte om te eindigen in het huidige Noord-India. Na